

Broder Jacob Johansen og Uddrivelseskrøniken

AF

J. NYBO RASMUSSEN OG JAN PINBORG

I

En af de vigtigste kilder til den danske reformations historie er den såkaldte »Franciskanernes Uddrivelseskrønike«. Skønt den har været kendt og udnyttet af forskningen i over 200 år, er dog spørgsmålet om, hvem der er dens forfattere, endnu ikke tilfredsstillende løst. Der skal her fremsættes et nyt forsøg på en løsning, der er blevet til ved samarbejde mellem en historiker og en klassisk filolog.

Uddrivelseskrøniken er kendt gennem håndskriftet i Ny Kgl. Saml. nr. 276,8^o. Nogle defekter i håndskriftet, som det foreligger i dag, kan korrigeres ved hjælp af afskrifter fra ca. 1700, da det var mere fuldstændigt. *M. Cl. Gertz* har i indledningen til sin udgave gjort indgående rede for denne sammenhæng, han kalder her 276,8^o for W-håndskriftet, en betegnelse, der hentyder til den Mathias Worm i Ribe, hos hvem manuskriptet fandtes i slutn. af det 17. århundrede. Gertz' forbilledlige tekstudgave findes trykt i »*Scriptores minores historiae danicae medii aevi*« II bind, ss. 325–67.

Uddrivelseskrøniken består af en indledende bøn, en oversigt over klosterfordrivelsen, et forord og 15 kapitler, der hver omtaler een klosterfordrivelse. Af teksten ser man, at der ved affattelsen var mindst to franciskanere virksomme. I slutningen af Viborg-kapitlet læser vi: »*Hec retulit mihi, fratri Jacobo, reverendi patris ministris socio, predictus venerabilis pater frater Nicolaus Tybo*« (Gertz' udgave, s. 339,10) og i Ystad-

kapitlet: »-quod prefatus pater frater Andreas Bertholdi, ejusdem monasterii guardianus retulit michi, fratri Erasmo Olavi, in bona fide et conscientia sua.« Det vil sige, at såvel en broder Jakob som en broder Rasmus Olufsen har ydet bidrag til Uddrivelseskrønikens tekst. Problemet er, hvorvidt de ikke-signerede dele af krøniken ogsaa er skrevet af disse to munke, i bekræftende fald hvem der har skrevet hvad, og om måske endnu flere medarbejdere lader sig påvise?

Den første, der har udnyttet Uddrivelseskrøniken i forskningen, er *Erik Pontoppidan*, der i sin »Annales Ecclesiae Daniacae« fra 1744 dels refererer dens skildringer af de forskellige franciskanerklostres ødelæggelse, dels på en morsom måde udtrykker sin opfattelse af dens tilblivelse og værdi. I en fortegnelse over »Einheimische Scribenten des letzteren Periodi des Papsttums« finder vi følgende: »18. *Jacobus Minorita*, ein Franciscaner-Mönch zu Wiburg, hat in Msc. nachgelassen *Historiam Ejectionis Monachorum ex Dania*. Daran hat mit ihm zugleich gearbeitet ein anderer Bruder desselben Ordens, nahmentlich *Erasmus Olai*, dessen Schreibart etwas schlechter ist, obwohl sie beide als Mönche oder obscuri viri schreiben und auch die Sache nach ihrem Sinn drehen. Indessen habe aus ihren Erzählungen ziemlich Licht bekommen, was die Sache derer Mönche angelanget.«¹

Bortset fra djærvheden har denne karakteristik af Uddrivelseskrøniken næppe ændret sig væsentlig indenfor dansk historieforskning i de følgende 200 år.

Münter fulgte i sin reformationshistorie ganske Pontoppidans opfattelse.

Den første trykte udgave af teksten foretoges af registrator *H. Knudsen* i Kirkehist. Saml. I bind 1851. sp. 325-419. I indledningen gav han en betydelig positivere vurdering af krønikens kildeværdi end Pontoppidan, idet han skrev: »... dens troværdighed, hvad fakta angaar, kan næppe med mindste grund drages i tvivl.« Men i forfatterspørgsmålet gjorde han intet fremskridt.

¹ II Bd., s. 304.

Da *Lindbæk* i 1914 skrev sin bog om »De danske Franciskannerklostre« kom han i afsnittet om »Graabrødrenes Forjagelse« naturligvis også ind på Uddrivelseskrøniken, som han karakteriserede på følgende måde: »Den bekendte krønike om munkenes fordrivelse, der er forfattet af Jakob Jensen og Lektoren Rasmus Olufsen i Næstved giver mange udmærkede enkeltheder; det anerkendes nu almindeligt, at den i det hele er ganske pålidelig, selv om munkene naturligvis ikke fornægter deres standpunkt.« Også *Lindbæk* lod dog en nøjere udforskning af forfatterskabet ligge.

I sin indledning til den førstnævnte tekstudgave, begyndte derimod *Gertz* at røre ved problemet. Hans tanker er følgende: Skriftet må karakteriseres som »en ikke helt fuldendt bearbejdelse af en ufuldstændig materialesamling.« En enkelt mand må have fattet planen til værkets tilblivelse, have indsamlet beretninger om begivenhederne i de enkelte klostre, men er ikke blevet færdig, hverken med indsamlingen eller bearbejdelsen. Af denne »redaktørs« virksomhed så *Gertz* sporene i begyndelsesformularerne til de enkelte kapitler samt »rundt om i disse gloser, gramatiske konstruktioner, sproglige udtryksmåder og vendinger, som har ganske samme eller dog hinanden meget lignende præg, så at det næppe kan være andet, end at de må hidrøre fra samme ophavsmand.« De forskelligheder, der dog også spores i stilen, forklarede han som følger af, at »redaktøren« havde »følt sig bunden ved beskaffenheden af det materiale, der var blevet tilsendt ham fra guardianer eller brødre i de forskellige klostre«. Kun indledningen måtte ifølge sagens natur skyldes »redaktøren« selv, der jo havde planlagt værket. Men hvem var han? *Gertz* skrev: »Det er maaske ikke for dristigt at gætte paa, at ophavsmanden til samlingen, som den nu foreligger, er den broder *Erasmus Olavi*, der melder sig som forfatter til beretningen om Ystadklostret; fra ham hidrører sikkert ogsaa beretningen om Næstvedklostret, hvor han hørte hjemme; og beretningerne om klostrene i Malmø og Horsens, maaske tillige om dem i Randers, Køge og Kalundborg, skyldes formodentlig og-

¹ a. O. s. 85.

saa i den form, hvori de nu foreligger, i væsentlige punkter hans bearbejdelse. Til medarbejder har han dog utvivlsomt haft den broder *Jacobus Johannis*, der melder sig som forfatter af beretningen om klostret i Viborg, og som var sammen med Erasmus Olai i Næstvedklostret 1532 umiddelbart før dette klostres opløsning.«

Gertz kalder selv denne hypotese for et »gætterier«, og det er ejendommeligt at se, at denne ellers så grundige forsker praktisk taget intet forsøg gør på, at give objektive begrundelser for sin opfattelse.

Denne mangel har imidlertid en anden forsker søgt af afhjælpe, nemlig den svenske lektor *Gösta Johanneson* i en artikel i Kirkehist. Saml. VI r. 6. bind, 1948, ss. 17–31: »Hur tillkom »krönikan« om gråbrödernas bortjagande ur Danmark?« Han gaar her fuldtud ind for Gertz' tese om »redaktøren«, der har samlet stoffet, men ikke formået fuldtud at sætte sit eget stilpræg derpå, idet han kalder dette udgangspunkt for »odisputabelt riktigt«. Hans hensigt er nu blot ved hjælp af en yderligere detailforskning at kaste lys over, hvordan denne »redaktør« har arbejdet, og hvem han er.

Vi vil her give et overblik over Johannesons resultater. Han begynder med en analyse af Halmstad-kapitlet, fordi det selv røber, på hvilket kildemateriale, det beror. Dette har været samlet hos provincialministeren i Roskilde, dels vandelsattester om enkelte fordrevne munke, dels fortegnelser over ejendele, som munkene ved klostrenes ødelæggelse havde deponeret andetsteds og endelig på mundtlig meddelelse beroende beretninger om, hvorledes selve klosterstormene var gået til. Et eksempel på sidstnævnte er beretningen om klostret i Ystad, der, som vi allerede ved, er nedskrevet af broder Rasmus Olufsen efter beretning af Anders Berthelsen, der har været dette klostres guardian ved fordrivelsen. Da nu den i Ystad dræbte broder Søren Jakobsen tidligere havde været munk i klostret i Halmstad, mener Johanneson, at kunne slutte at skildringen heraf også via Anders Bertelsen har nået Rasmus Olufsen, der altså må være forfatter til Halmstad-kapitlets berettende del. Han

slutter sig også til Gertz' tese om, at Rasmus Olufsen sikkert er ophavsmand til Næstved-kapitlet, hvor han jo selv havde været lektor.

Broder Rasmus Olufsen fra Næstved er for Johanneson som for Gertz i forgrunden af interessen. Det anerkendes ganske vist, at det er Jacob Johansen, der har skrevet Viborg-kapitlet, han tilskrives endda også Tønder-kapitlet med den begrundelse, at hjemmelsmanden må være den samme guardian Niels Tybo, der fra Viborg, kom til Tønder.

Spørgsmålet om, hvorvidt det er Rasmus eller Jakob, der er den eftersøgte »redaktør«, søger Johanneson at nærme sig ved at undersøge hans arbejdsmetode. De dele af kroniken, man med rimelighed må kunne tilskrive en redaktør er indledningen, slutformularen og de formelagtige indledningsord der træffes i en række kapitler. Nu viser det sig, at begyndelsesformlen til netop det af broder Rasmus skrevne Ystad-kapitel på en usædvanlig harmonisk måde går over i den efterfølgende tekst. Der kan også bemærkes en særlig lighed mellem den indledning og den udpræget redaktionelle notits om Københavnsklostret. Johanneson fortsætter: »Han har troligen också skrivit de övriga indledningsformlerna samt slutorden. Därmed har tesen, at Erasmus Olai varit krönikans redaktör, vunnit ytterligare stöd.«

Resten af hans artikel indeholder en nærmere analyse af det gamle franciskanerhåndskrifts tilblivelsestid og egentlige formål. Johanneson giver gode grunde for at afvise betegnelsen »kronike« som lidet træffende og opfatter det i stedet som et juridisk skrift. Dets formål skulle være at tjene som bevismateriale i en kommende proces mod de lutherske klosterrovne, og forum for en sådan proces måtte være pavestolen, da denne siden 1288 stod som juridisk værneherr for al tiggerordnernes ejendom. Man kan også heraf slutte, at Uddrivelseskroniken må være blevet til under Mellemregeringen 1533–34, da de politiske muligheder for en sådan proces syntes at bedres.

For at vende tilbage til forfatterspørgsmålet kan der efter min mening rejses alvorlige indvendinger imod Gertz' og Jo-

hannesons løsningsforsøg. De bygger begge på den grundtese, som Gertz opstiller, og som Johanneson anerkender som »disputabelt rigtig«, nemlig at kroniken i den for os kendte form er resultatet af en ledende og initiativtagende »redaktors« bearbejdelse af forskelligt indsamlet materiale. Ud fra denne tese søger Johanneson at forstå det foreliggende stof; denne redaktor *må* have skrevet de og de typiske redaktionelle bidrag og *må* derfor være den af de to forfattere, der synes mest engageret i disse rammebidrag.

Hvor sandsynlig tesen i og for sig er, er dog hele fremgangsmåden metodisk fejlagtig og fører derfor heller ikke til sikre resultater. I stedet for at ville presse stoffet ind i den forudfattede og ubeviste hypotese, må man simpelthen fordomsfrit gå ud fra det givne, d.v.s. i vort tilfælde Uddrivelseskrønikens tekst, som den faktisk er overleveret os i Ny Kgl. Saml. 276,8^o. Takket være Gertz' tekstkritik er vi dog i stand til at benytte dette håndskrift i en mere oprindelig skikkelse, end det nu foreligger, vi kan arbejde med Uddrivelseskrøniken, som den så ud, da den var i Mathias Worms eje i slutningen af det 17. århundrede. Kun hvad vi gennem en analyse af dette oprindelige »Worm-håndskrift« med sikkerhed kan slutte os til, bør vi anse for en videnskabelig underbygget tese om dets tilblivelse.

Worm-håndskriftet er skrevet med een hånd fra begyndelse til ende, men, som vi ved, har to forfattere navngivet sig deri, nemlig Jacob Johansen i Viborg-kapitlet og Rasmus Olufsen i Ystad-kapitlet. Denne første iagttagelse viser, at vi ikke står overfor originalen, men har med en afskrift at gøre, der enten kan hidrøre fra een af de to forfattere eller fra en helt tredje person. Vi vil betegne denne person som »Worm-skriveren«, og vi kan nu nøjere præcisere vor opgave, som består i at bestemme Worm-håndskriftets karakter og tilblivelse og specielt dets forhold til de to forfattere.

Gertz nøjes med herom at skrive: »Dette håndskrift er ikke selve originalhåndskriftet, hvad forskellige fejl i det noksom viser, men det maa vistnok være afskrevet umiddelbart efter

originalen, omtrent ved midten af det 16. aarhundrede, og skriveren har gennemgaaende gjort sit arbejde omhyggeligt.»

Man skulle heraf tro, at dets fejlagtighed var nok til at vise, at det er en umiddelbar afskrift efter en formodet »original«!

Tværtimod er der tydeligt, at Worm-håndskriftet selv er et ufærdigt arbejde. Det ser man af de forskellige lakuner, der findes deri. Til kapitlet om København er der således afsat en hel side plads (s. 14v), skønt teksten kun fylder nogle linier øverst. Kapitlet om Trelleborg er aldrig blevet til mere end en overskrift, skønt hele to sider er afsat dertil (ss. 18r og 18v). Også Køge-kapitlet er kortere end planlagt (s. 19r). Disse forhold viser, at vi ikke har at gøre med en afskrift i almindelig forstand, d.v.s. en kopi af en færdig tekst. – Worm-håndskriftet må være blevet til på et tidspunkt, hvor der endnu arbejdedes aktivt med teksten. Worm-skriveren har for sig haft en del færdigt stof i en for os ukendt skikkelse, og han har ventet at få endnu mere, mens han planlagde og skrev. Også en ejendommeligt uoverensstemmelse mellem hans indholdsfortegnelse og kapitlernes faktiske rækkefølge viser arbejdets ufærdighed.

Det er derfor klart, at Gertz ikke kan have ret i, at håndskriftet først er blevet til i midten af det 16. århundrede. Worm-skriveren må have virket på et tidspunkt, hvor franciskanernes historie i Danmark endnu ikke var et afsluttet kapitel, d.v.s. før Christian III's landsforvisningslov af 1537. Dette bekræftes yderligere af, at Uddrivelseskrønikens plan kun omfattede de klostre, der nedlagdes under Frederik I, men ikke nogen af dem, som først Christian III 1536–37 fik ødelagt. Vi ved således, at munkene fra Trelleborg, som Worm-skriveren havde afsat plads til, men aldrig nåede at få skrevet om, faktisk allerede 11-3-1532 var fordrevne fra denne by.¹

Det kan altså anses for ganske sikkert, at Worm-skriveren gjorde sit arbejde i årene mellem 1532 og 1537. Han har uden tvivl selv været franciskaner, og det er temmelig sandsynligt, at han har arbejdet i Ribe. Efter 1532 var denne bys franciskanerkloster det eneste tilbageværende i hele Jylland, og det

¹ Frederik Is danske registranter s. 300.

var fyldt med flygtninge fra landsdelens øvrige nu ophævede klostre. Den fornævnte guardian, Nicolaus Tybo fra Viborg og Tønder, havde her fået stillingen som viceguardian, og den senere så kendte Flensborg-munk, Lütke Naamensen, opholdt sig også her. Milieuet i Ribe, var således gunstigt for et arbejde som Uddrivelseskrøniken, og det var jo også her, manuskriptet senere fandtes. Dog er arbejdet måske påbegyndt i Roskilde (se senere).

Hvor han end har arbejdet, har Worm-skriveren for sig haft forskelligt materiale. Vi ved, at der derimellem befandt sig en skildring af fordrivelsen fra Viborg, forfattet af broder Jakob Johansen, og een om Ystad af broder Rasmus Olufsen. Det skal i det følgende gennem en filologisk tekstanalyse forsøges at skaffe klarhed over, hvem der er ophavsmænd til de øvrige kapitler.¹

II

Det² skulle nu være muligt at nå til en klarere vurdering af forfatterspørgsmålet ad en anden vej end den af Gertz og Johanneson valgte. Det givne udgangspunkt er, at to afsnit er signerede; dette forhold må man kunne udnytte til at søge at nå til en bestemmelse af de to forfatteres stilpræg og derefter se om nogle af de andre afsnit kan presses ind i en af de to således givne stilrammer. Det er naturligvis klart, at man ikke kan regne med en fuldt bevidst anvendt, ensartet stil; men det skulle være muligt at finde visse stiltendenser hos de to forfattere og derved nå til en klarere forståelse af »krønikens« tilblivelse.

Viborg-beretningen har på mange punkter et klart særpræg. Bagved den ydre beretning mærker man en forfatter, der er dybt engageret i begivenhederne og betragter udviklingen med en stærk harme. Klart kommer det til udtryk i de ofte voldsomme, men unægteligt malende beskrivelser af lutheranernes »pestbringende« virksomhed (s. 336,23 ff.).

Denne harme og voldsomhed kan også til dels forklare den ejendommeligt »sprængte« disposition af stoffet. Det er ikke en

¹ Forfattet af J. Nybo Rasmussen.

² Forfattet af J. Pinborg.

klart fremadskridende kronologisk beretning: flere steder forekommer indskud, indledet med »ante vero« eller lignende, der ofte virker noget kejtede, som om forfatteren pludselig kommer i tanke om nogle parallelbegivenheder eller noget forhistorie, der kan uddybe skildringen. Sådanne indskud forekommer ss. 337, 14, 17; 338,9,13.

Især af indskudet s. 337,14 ses det tydeligt, at der bag disse indskud ligger et ønske om at få baggrunden med i skildringen, at sætte begivenhedsforløbet i perspektiv. Vi får franciskanernes skæbne skildret på baggrund af hele den reformatoriske bevægelses udvikling på stedet. Betegnende for denne holdning er det, at lutherdommen ikke så meget skildres som politisk modstander, som den magt, der fratager munkene deres kloster, men som en åndelig magt, et kætteri, der truer hele nationens velfærd (f. ex. s. 336,19 ff.). Ved denne kompositionsform opnår Jakob at koncentrere fremstillingen om et forholdsvis kort begivenhedsforløb, men samtidigt at få begivenhederne sat i et større historisk og åndeligt perspektiv.

Parallelt med denne kompositoriske tendens finder man i sætningskonstruktionerne en bemærkelsesværdig stræben efter hypotaxe: i langt det overvejende antal tilfælde koncentrerer hver enkelt periode om eet hovedverballed. Denne koncentration opnås i påfaldende mange tilfælde ved en anvendelse af præsens participium i nominativ som udvidelse til hovedverbet. (s. 336,18,23 bis; 337,18,25,28; 338,4,7,12; 339,4,5). Overgangen fra en periode til en anden markeres ved overgangspartikler (autem, vero, enim, igitur). – Endnu et par syntaktiske fænomener er værd at bemærke: Menings- og ytringsverber følges bestandig af accusativ med infinitiv, altså normal klassisk syntax. I det hele taget er der i Viborg afsnittet en tydelig »klassicistisk« bestræbelse uden at den dog giver sig udslag i synderlig sproglig elegance.

Den »klassicistiske« holdning kommer også klart frem i glosevalget. Her arbejder Jakob med den såkaldte »interpretatio romana«: at benævne nye institutioner efter deres klassiske quasi-paralleller. Eksempler herpå er: contio (= prædiken s.

336,20), *sacra aedes* (= kirke s. 336,22), *divus* (= Sankt s. 336,22), *factio* (= sekt s. 337,4), *proconsul* (= borgmester s. 339,1).

Til slut skal anføres nogle spredte iagttagelser over Jakobs anvendelse af småord: »porro» i betydningen »så, desuden« bruges påfaldende hyppigt (ex. ss. 337,14; 338,17,25); »evestigio» for »strax« (s. 338,6); »nimirum» for at indføre en nærmere forklaring (ex. s. 337,2).

Ystad-beretningen er af karakter mere neutralt berettende. Beretningen skrider kronologisk frem. Forhistorien lægges frem i en indledning, der ikke direkte vedrører uddrivelsessagen. Der går gennem hele beretningen en tendens til nøjagtigere, fremadskridende strukturering, »for det første«, »for det andet«, »først«, »så« »endelig« er tydelige udtryk for denne tendens. Hvad beretningen på denne måde vinder i klarhed overfor Viborg-beretningen, taber den til gengæld i perspektiv. Den ser ikke så meget den åndelige kamp; den er blot et juridisk vidneudsagn, omend ikke et lidenskabsløst.

Rasmus har en tydelig tendens til parataxe. Flere hovedverber knyttes sammen i een periode ved hjælp af conjunctioner. Som følge heraf træder hans brug af præsens participium noget tilbage. I det hele taget har Rasmus nogen tendens til omstændelighed; således anvender han påfaldende mange gange unødvendig fordobling af udtrykket. Fra indledningen kan nævnes følgende eksempler: *historia ac modus*; *inhumanissime ac flebilissime*; *profligationis seu expulsionis*; *quam impie quamque inchristianissime*; *diabólico et furibundo*; *agitata ac inflata*; *trabibus ac magnis lignis* etc. (Indledningen virker i øvrigt snarere som en fordobling af en given formel end som archetypen for alle indledninger, som Johannesson foreslår det (jf. s. 197). Dermed falder den væsentligste argumentation for at gøre broder Rasmus til værkets »redaktør« til jorden).

Overgangen fra periode til periode er ikke så omhyggeligt ledsaget af partikler som den er i Viborg-beretningen. Når Rasmus endelig bruger dem er det heller ikke med samme sikkerhed. Et sted indleder han således en sætning med *igitur* (s. 360,31)! »Et non« forekommer for »neque« (s. 362,32). Der forekommer

også partikler, der ikke findes i Viborg-beretningen: »neonon« (s. 360, 30), »attamen« (s. 359, 22). Derimod er »autem« overraskende sjælden.

Også i sætningskonstruktionerne adskiller Rasmus sig tydeligt fra Jakob. Efter menings- og ytringsverber er der således hyppigst quod-sætninger (ex. ss. 363, 23, 26; 361, 15, 22 etc.). Der er også eksempler på indirekte sporgesætninger i indikativ (s. 360, 14, 15).

I det hele taget ligger Ystad-beretningen fjernere fra klassisk latin end Viborg-beretningen. Det kan også tydeligt iagttages i glosevalget: således optræder det danske ord »rytter« latiniseret som »rutherus« (s. 363, 7). Ligeledes kender Rasmus ikke til interpretatio romana: secta (s. 359, 10); burgimagister (s. 360, 6, 363, 15); ecclesia (s. 360).

Endelig skal til slut samles et par spredte iagttagelser over småordene. Som overgangsord bruges »tunc« (= så, derpå, s. 360, 15 etc); for »nemlig« i reglen »videlicet« (s. 363, 27); endelig for »uden« »absque« (s. 360, 29).

Ovenstående bemærkninger kan samles i følgende skema, der naturligvis må tages cum grano salis. Det er ikke en spændetrøje, der entydigt bestemmer forfatterernes udtryksmuligheder, men et udtryk for en tendens i deres stil.

	Viborg	Ystad
karakter	emfatisk	berettende (nojagtig strukturering).
perspektiv	teologisk	juridisk
komposition	»sprængt«	fremadskridende, »kronologisk«
periodebygning	hypotaxe koncentration	parataxe
	præs. part. nomin.	tendens til fordobling sideordning
perodesammenknytning	omhyggelig anvendte partikler	mindre klassisk brug af partikler
særlige sætningskonstruktioner	verba dic. + acc.c.inf.	v. d. + quod
glosevalg	»klassicistisk«, interpretatio romana.	»moderne«, danske ord i latinsk kåbe.

	Viborg	Ystad
diverse	tunc = dengang	tunc = derpa
	porro = så	
	sine	absque
	nimirum	videlicet
	evestigio	

Disse resultater skal nu prøves anvendt på »kronikens« andre afsnit.

Flensborg-afsnittet. Struktur: indskud (s. 335, 16–18; 22–23). Perioderne hypotaktiske med udstrakt brug af præs.part. i nominativ. Menings- og ytringsverber følges af acc.c.inf. Af gløsevalget kan fremhæves »porro« (s. 335, 20; 336, 11) »evestigio« (s. 336, 8). Ingen interpretatio romana, men heller ikke eksempler på danske ord i latinsk kåbe. Såvidt den korte tekst tillader at slutte, taler al sandsynlighed for, at denne beretning har broder Jakob til forfatter.

Tønder-afsnittet. Struktur: indskud (s. 339, 28) hvorved hovedvægten lægges på kongens aktion. Præs.part. nominativ for at fremkalde hypotaxe har vi ss. 339, 23, 27; 340, 2. Menings- og ytringsverber følges af acc.c.inf. Interpretatio romana: sacra aede (s. 339, 20) divus (s. 339, 20) contio (s. 339, 21). Der er således også rimelig grund til at tillægge broder Jakob dette afsnit. (Et andet indicium i samme retning er det måske også, at hovedpersonen i Tønder-afsnittet, guardianen for klosteret, broder Niels Thybo, i Viborg-afsnittet nævnes som hjemmelsmand for broder Jakobs beretning. Man kunne da tænke sig, at han også har meddelt broder Jakob begivenhederne i Tønder. Det regner i hvert fald Johannesson for en rimelig tanke).

Malmø-afsnittet vækker også umiddelbart en fornemmelse af samhørighed med Viborg-afsnittet. Da dette afsnit alene ved sit omfang (i Gertz' udgave 13 af 40 sider, altså ca. 1/3) står som kærnestykket i »kroniken« skal denne fornemmelse søges grundigere underbygget.

Beretningen er således disponeret:

Indledning: Lutherdommens fremtrængen i Malmø ss. 340, 18–342, 29

Klaus Mortensen kommer til Malmø s. 340, 18-21
 indskud om hans virke i København ss. 340, 22-341, 2
 han kaldes til Malmø s. 341, 2-8
 beretningen fra s. 340, 21 genoptages ss. 341, 8-342, 28
 dog afbrudt af beretn. om hans fordrivelse (antea tamen)
 s. 342, 13-18.

Selve hovedskildringen (Iam propositum prosequamur) s. 342,
 29-350, 22

- I. Viceguardianen Jakobs sammenstød med reformatorerne
 – s. 345, 27
 - a) med Klaus Mortensen ss. 342, 29-343, 28
 - b) med Hans Spandemager ss. 343, 28-344, 21
 - c) diskussion i kirken med Klaus ss. 344, 21-345, 4
 - d) tilbagespring i tiden: Frans Vormordsen komme til
 Skåne s. 345, 5-23
 - e) diskussion mellem Jakob og Frans s. 345, 24-27 (lakune)
- II. Angreb på munkenes gudstjeneste og klosterliv – s. 348, 19
 - a) brødrene fordrives fra koret s. 345, 28-346, 10
 - b) tidligere angreb på kommunetetet s. 346, 10-13
 - c) situationen tilspidses s. 346, 14-348, 29
- III. Den endelige fordrivelse ss. 348, 20-350, 22

Som det fremgår, opviser strukturen således de kendte Jakob-indskud: ss. 340, 22; 342, 13; 345, 5; 346, 10, der bidrager til at koncentrere opmærksomheden om hovedbegivenhederne i fordrivelsen, samtidig med at de giver begivenhederne historisk og dogmatisk perspektiv. Hertil kommer endvidere, at skildringen af Klaus Mortensens virksomhed i indledningen er en nøje parallel til skildringen af Hans Tausen i Viborgberetningen – bortset fra at Malmø-kapitlet er betydeligt udførligere: Begge prædiker først i mindre kirker, hvor de samler store tilhørerskarer; derfor får de af kongen overladt større kirker og strækker derpå hånden ud efter franciskanerklostrene. I begge tilfælde lægger forfatteren stor vægt på begivenhedernes teologiske perspektiv; de lutherske prædikanter prædiker et

kætteri og forfører folket til at falde fra sandheden. Til denne parallelisme i handlingsforløb og bedømmelse svarer nu en lang række sproglige paralleller; herpå skal anføres nogle eksempler.

Viborg	Malmø
s. 336, 24: <i>evomuit . . . linguae virus</i>	s. 340, 21: <i>ebulliens malitiae scalebris</i>
s. 336, 25: <i>suae pestiferae doctrinae errore</i>	s. 340, 19: <i>hereticae pravitatis erroribus</i>
	s. 340, 27: <i>lutheranae doctrinae errore</i>
s. 337, 24: <i>sacello in ambitu sito</i>	s. 341, 14: <i>sacello ibi sito</i>
s. 337, 3: <i>concionis novae et inauditae auditoribus</i>	s. 341, 15: <i>audiendae novae et inauditae concionis gratia</i>
s. 336, 24: <i>venenatae linguae virus</i>	s. 341, 19: <i>venenum</i>
	s. 342, 17: <i>hereseos venenum hauserunt</i>
	s. 342, 32: <i>venenatae linguae spicula</i>
s. 337, 3: <i>aede non sufficiente auditoribus</i>	s. 341, 29: <i>sacellum multitudini non sufficeret</i>
s. 336, 14: <i>linguae virus</i>	s. 342, 2: <i>vesanae suae doctrinae virus</i>
s. 336, 25: <i>gliscente indies . . .</i>	s. 342, 4: <i>gliscente indies . . .</i>
	s. 346, 14: <i>crescente indies . . .</i>

Også Malmø-beretningens sætningskonstruktioner opviser tydelige paralleller til Viborg-beretningens. Præsens participier i nominativ som udvidelse til hovedverbet er meget hyppige. ss. 341, 27; 342, 17, 20; 343, 21, 27; 344, 3, 23, 26; 346, 2, 27; 347, 6, 15, 24, 25, 29, 32; 349, 8, 12, 22, 29, 30, 32; 350, 1, 3, 16). Overgangspartiklerne viser samme omhyggelige og rimelige brug som Viborg-beretningen. Endvidere er der ikke tale om quod-sætninger efter menings- og ytringsverber. Af småord falder det jævnlige forekommende »porro« i øjnene (s. 342, 1; 343, 6 etc.). Ligeledes genfindes »investigio« (s. 348, 31) og »nimirum« (s. 340, 31 etc.). Endelig frembyder Malmø-beretningen rigelige eksempler på interpretatio romana: *sacra aedes* (s. 341, 30), *factio* (s. 350, 4), *proconsul* (s. 348, 3), *contio* (s. 342, 30), *divus* (s. 311, 31).

De her fremdragne forhold berettiger til at slutte, at Viborg- og Malmo-beretningerne er forfattet af den samme person, broder Jakob Johansen.

De fleste af kronikens øvrige afsnit er så korte, at det er umuligt at sige noget sikkert om deres stilpræg og eventuelle forfatter. Jeg skal derfor indskrænke mig til de kortest mulige bemærkninger. Københavns-beretningen kunne som allerede af Johannesson påpeget genkalde broder Rasmus' stil fra Ystad-beretningen. Først og fremmest de mange fordoblede udtryk peger i denne retning. Men stykket er ikke andet end en indledning, så nogen egentlig konklusion skal man vist vogte sig for at udtale. – I Kolding-beretningen er der visse indicier, der peger på Jakob, således indskud (s. 351, 26), hypotaxe med adskillige præsens participier. På den anden side er der ingen eksempler på *interpretatio romana*, og man finder vendingen *denuntiaturi, quatinus* (ikke *acc.c.inf.*). – Ålborg-beretningen har intet særligt særpræg. Det samme gælder Køge-afsnittet. Randers-afsnittet er meget livligt, men har hverken udprægede lighedspunkter med Jakob eller Rasmus. – Halmstad-beretningen adskiller sig som allerede Gertz bemærkede på væsentlige punkter fra de øvrige kapitler. – Næstved-beretningen har man udfra en indre sandsynlighed villet tillægge Rasmus, da han var lektor i klosteret der. Men med ligeså stor ret kunne man henføre den til Jakob, der er en af hovedpersonerne i de skildrede begivenheder. Stilen tyder ikke på Rasmus: der er ingen udpræget tendens til fordobling, og der forekommer *interpretatio romana*. På den anden side er indiciene for at gøre Jakob til forfatter heller ikke tilstrækkeligt stærke. – Om Kalundborg-beretningen er der ikke stort at sige. Derimod kunne man have lyst til at tilskrive Rasmus Horsens-beretningen, der har en del fordoblinger og også i småord synes at have samme forkærlighed som Rasmus. Men nogen større sikkerhed kan man vist næppe nå.

Tilbage står da spørgsmålet om *praefatio* kan passes ind i et af de to stilbilleder. Besvarelsen heraf vanskeliggøres ved at *praefatio* ikke er berettende på samme måde som de øvrige afsnit, altså har en anden fremstillingsform. Der er dog visse

ting, der peger snarere i retning af Jakob end af Rasmus. Mod Rasmus taler, at der ikke er nogen påfaldende tendens til for-dobling, ligesom syntaxen ikke fremviser nogle påfaldende uklassiske træk. For Jakob taler en del temmeligt stærke indicier: For det første det udpræget teologiske perspektiv med påvisningen af lutherdommens teologiske svagheder og deres følge for moralen, et perspektiv, der jo også kom til udtryk i Viborg- og Malmø-beretningerne. For det andet er der visse sproglige vendinger, der også er karakteristiske for stilen i Viborg- og Malmø-afsnittene: *cernere est* (ss. 332, 11 & 333, 5 ≠ 338, 6); *lutheranae factionis* (ss. 332, 13 & 333, 17 ≠ 337, 4); *pestiferis doctrinis* (ss. 333, 15 ≠ 336, 23); *perinde atque* (ss. 333, 20 ≠ 345, 17). Men man savner de sædvanlige præsens participier i nominativ: herpå findes kun eet eksempel (s. 333, 17–19). Det kan skyldes, at det ikke er en skildrende beretning.

Som det fremgår af det her forelagte materiale har broder Jakob Johansen således udformet den første og længste del af kroniken, nemlig Flensborg-, Tønder-, Viborg- og Malmø-beretningerne, og muligvis *praefatio* og Kolding-beretningen. De følgende afsnit derimod har haft forskellige forfattere, blandt hvilke broder Rasmus Olufsen synes at have indtaget en betydningsfuld plads. Men at han skulle være »kronikens» hovedredaktør, som Gertz og Johannesson har ment, er en tese, som det er umuligt at fastholde.

III

På basis af dette nye billede af uddrivelseskronikens forfatterskab vil vi nu fortsætte det historiske arbejde med nøjere at undersøge hovedforfatteren broder Jakob Johansens liv.¹

Han optræder i kroniken som provinsialministerens *socius*, hvilket i denne kontekst betyder ledsager, vel nærmest »sekretær». Franciskanerordenen var inddelt i provinser, der hver lededes af en demokratisk valgt minister. Danmarks 26 klostre udgjorde en sådan provins (Dacia) og efter indførelsen af

¹ Herfra atter Nybo Rasmussen.

den indre-franciskanske reformbevægelse, observansen, skulle der vælges en ny provinsialminister (provinsial) hvert tredje år på et såkaldt provinsialkapitel. Franciskanermunken *Peder Olsen* (Petrus Olai) har i sine optegnelser om sin ordens historie givet os en nøjagtig liste over alle kapitler og de provinsialer, der blev valgt indtil landsforvisningen 1537.¹ Vi ved derfor nøje, hos hvem Jakob Johansen har været socius. Det var *Rasmus Clausen Ulf*, der valgtes i Roskilde 1531, og som tidligere havde været guardian for klosteret i Odense. Han opholdt sig i stiftsbyen Roskilde, hvor protestantismens uro ikke nåede hen, og afholdt et kapitel i en anden af de udpræget katolske byer, Helsingør, 14/9 1532. Alt tyder på, at han har været en mand, der var egnet til at lede ordenen i dens trængsler. Siden 1528 var det ene kloster efter det andet blevet ødelagt af de luthersksindede øvrigheder, først og fremmest kongen, Frederik I. selv, dernæst rigshofmester *Mogens Gjøe*, der af Uddrivelseskrøniken med rette betegnes som munkenes fjende nummer eet² – han havde hovedansvaret for mindst fem klostres ødelæggelse – og endelig byrådene i de luthersksindede byer, der vel var de færreste, men til gengæld nogle af de vigtigste, som f. eks. København og Malmø. Adelen var derimod gennemgående katolsk og hjalp ofte de forfulgte franciskanere, det samme var tilfældet med borgerne i mange byer, f. ex. Helsingør og Svendborg, samt stiftsbyerne med undtagelse af Viborg. Det lutherske parti havde imidlertid overhånd, så længe kong Frederik levede, og enhver der rejste en anklage eller blot et krav om at fordrive munkene fra et af deres klostre fik let et kongebrev derpå,³ uden at munkenes protester hjalp det mindste.

Det er denne revolutionære, for franciskanerne nærmest anarkistiske tilstand, der er baggrund for at forstå Uddrivelseskrøniken og mændene bag den. Allerede provinsialen Rasmus

¹ Gertz II s. 319–24.

² Ibid. s. 334, 8.

³ Talrige eksempler i «Frederik Is danske registranter», således Malmø s. 210, Trelleborg ss. 214, 300, København s. 269, Køge s. 277, Halmstad s. 323, Ystad s. 301, Næstved s. 332 og Horsens ss. 258, 337.

Ulfs valg af en særlig socius var noget nyt, der tydede på extraordinære tilstande, som nødvendiggjorde en særlig indsats fra ordensledelsens side, hvis noget skulle reddes. De to lagde en fast og klar plan, som røber en intelligens og beslutsomhed, som ikke uden kamp, vel at mærke med åndens våben, ville resignere overfor den nådeløse modstander. Af Peder Olsens kopibog side 103 ser man, at pater minister skabte en samling af klostrenes fundamentsbreve, en ganske logisk forholdsregel til at sikre de juridiske beviser for retten til den ejendom, der nu blev frarøvet dem, men som man kunne håbe at vinde tilbage igen. Af uddrivelseskrøniken ser vi endvidere som Johannesson også bemærkede, at der i Roskilde opbevarede »vandelsattester« over de enkelte fordrevne munke og lister over inventar taget i forvaring af munkene venligtsindede mennesker.¹ På den måde håbede man at bevare en vis organisation, selv blandt de franciskanere, der måtte leve »under jorden«, fordi deres klostre var konfiskerede, og de selv forfulgte. Endelig påbegyndtes arbejdet med uddrivelseskrøniken, der, som Johannesson mener, sikkert har et juridisk sigte, nemlig at tjene som sagsfremstilling ved en fremtidig proces mod klosterstormerne.

Vi har også omtalt Jakobs samarbejde med lektoren fra Næstved klosteret, broder *Rasmus Olufsen*, idet denne har skrevet i hvert fald krønikens Ystad-kapitel. Men i Næstved-kapitlet får vi kastet lys over en anden side af samarbejdet mellem disse to mænd, som fortjener at omtales nærmere. Mogens Gjøe var særlig ærgerlig over, at franciskanerne stadig sad i fred i klosteret i Næstved, fordi hans forældre havde skænket rige gaver til dette kloster, og han endog inden sin overgang til den nye lære ikke alene selv havde valgt sit gravsted i klosteret og testamenteret det sin bedste hest og sit harnisk, men hans første hustru lå allerede begravet der.² Han havde dog ikke let ved at finde en metode til at gennemføre sine fordrivelsesplaner, for byrådet i Næstved var ikke interesseret i lutherdommen og gode venner med munkene. Uddrivelseskrøniken fortæller nu,³ at Mogens

¹ Gertz s. 357, 13.

² Lindbæk: De danske franciskanerklostre s. 178.

³ Gertz s. 364, 21 ff.

Gjøe først forsøgte at sende prædikanter til byen for at ophidse befolkningen mod klosteret, men »det hjalp ikke«. Så prøvede han en anden plan. Han sendte i foråret 1532 to frafaldne franciskanere, der var gået i hans tjeneste, Johannes fra Køge og Niels Kristensen (senere luthersk præst i Randers) til Næstved og lod dem påhøre en af lektor Rasmus Olufsens prædikener. »De optegnede nogle punkter deraf, som de med urette holdt for falske, og sendte dem til Mogens Gjøe. Denne benyttede sig af lejligheden og forbød Rasmus at prædike, førend han havde givet møde for den strenge ridder og forsvaret sine udtalelser«. Denne fremgangsmåde kan kun forstås på baggrund af herredagsrecessen af 14. juli 1530, hvori det hed: Om Guds ord og evangelium vil vi, at enhver der har nåden, må prædike klart og åbenlyst lære for alle i vore købstæder og andetsteds i riget, eftersom vore undersætter, købstadsmænd fra Nørrejylland med flid har begæret af os. Dersom nogen prædiker eller lærer noget andet, end hvad han kan bevise ved den hellige Skrift, så skal han selv stå til rette herfor.¹ Denne tvetydige bestemmelse, det eneste resultat af herredagen, hvad det religiøse spørgsmål angår, var simpelthen blevet til udfra ønsket om at finde en formel, alle parterne kunne udlægge til egen fordel. Hvad vi ser i Næstved, er et forsøg fra Mogens Gjøes side på at udnytte bestemmelsen til *sin* fordel. Han anklagede Rasmus Olufsen for at lære noget, han ikke kunne bevise med den hellige Skrift, og da der ingen bestemmelse var om, hvem der skulle bedømme den slags sager (det var netop hovedstridspunktet på herredagen) udnævnte han simpelthen sig selv dertil, ved at kræve, at broder Rasmus skulle stå *ham* til regnskab for sine udtalelser.

Men så naive var franciskanerne nu heller ikke. Uddrivelseskroniken fortsætter: »Men broder Rasmus tog den ærværdige pater ministers socius, broder Jakob Johansen, med sig til København, til Rigsrådet.« Vi kan forestille os, hvad der er gået forud; broder Rasmus har underrettet ordensledelsen i Roskilde om Mogens Gjøes stævning; der er blevet forhandlet og truffet den beslutning at forelægge hele sagen for Rigsrådet. Da det var socius, der blev udset til at ledsage den anklagende

¹ Fabricius: Danmarks Kirkehistorie II s. 144.

dertil, er det tænkeligt, at også fremgangsmåden skyldtes hans initiativ. I uddrivelseskronikens Malmö-kapitel havde han jo selv beskrevet som sin erfaring, hvor afmægtig den domstol, der ifølge katolsk tro har retten til at domme i kættersager, nemlig den ærkebiskoppelige domstol i Lund, stod overfor den verdslige øvrighed.¹ Skulle man derfor ikke uden modstand opgive både klosteret i Næstved og broder Rasmus overfor den mægtige rigshofmesters anslag, måtte man søge anden hjælp, og det gjorde man så ved at bringe sagen frem for landets højeste verdslige domstol, rigsrådet, der netop denne sommer var samlet til herredag i København, ca. 22/6-1/8 1532. (Allerede om foråret havde guardianen i Ystad, Anders Berthelsen, da hans kloster blev stormet, forsøgt en sådan appel, men den var blevet besvaret med rå vold.²) Sagen blev nu ifølge Uddrivelseskroniken, behandlet i København på følgende måde: I rigsrådet forelagde de to franciskanere de sætninger, der af Mogens Gjøs var blevet erklæret for kætterske og alle, såvel læge som gejstlige medlemmer af rigsrådet, anerkendte dem straks som fuldstændige kristne, ikke uden at mange fældede tårer, idet de frygtede, at Guds dom ville komme over dem, når sådanne sætninger kunne drages i tvivl.« Denne afgørelse kan ikke undre, da rigsrådets overvejende flertal var og blev katolsk. Men for at frifindelsesdommen kunne få fuld retsgyldighed, måtte den også have kongens godkendelse. Dette var det springende punkt, og det var måske derfor, at selve det katolske partis førstemand, rigsmarsken, i forståelse af sagens principielle vigtighed, påtog sig at forelægge den personligt for kongen. »Tyge Krabbe tog de allerede godkendte sætninger og forelagde dem for Hans Kongelige Majestæt. Men da kongen så dem, overgav han dem til Mogens Gjøs til undersøgelse, og han sammenkaldte straks to-tre lutheranere til at bedømme dem.« Hvilket skærende klart lys kaster dette ikke over retstilstanden? Kongen ignorerer totalt den lovlige højesterets kendelse og viser, at han helt var indforstået med Mogens Gjøs opfattelse af herredagsrecessen

¹ Gertz s. 344, 4.

² Ibid. s. 361, 20.

1530 og med at anklager og dommer kan være samme person.

Den lutherske »domstol« havde intet imod at spille sin rolle, den erklærede sætningerne for »fordømte«, hvorefter Mogens Gjoe skrev til Næstved byråd, at rigsrådet (!) havde erklæret sætningerne for kætterske. »Derfor skrev han nogle værdiløse begrundelser, som byrådet har endnu, tror jeg.« Mogens Gjoe opnåede, hvad han ville: der skabtes splid mellem franciskanerne og byen. Jacob Johansen var fulgt med broder Rasmus tilbage til Næstved, men blev dernæst kaldt til Roskilde igen af pater minister. Man har vel atter overvejet situationen, men snart slog Mogens Gjoe sit endelige slag. 10. august 1532 udstedte kong Frederik I i Antvorskov med rigshofmesteren som relator¹ brev om, at Næstveds borgere for fremtiden skulle have fuld rådighed over gråbrødreklosteret i deres by således, at den indtægt, der kunne skaffes deraf fremtidigt kom de syge i Helligåndshuset til gode. Guardianen Johannes Nyborg rejste nu selv til Roskilde og hentede pater minister i håb om, at hans nærværelse måske kunne hindre det uundgåelige. Men uddrivelseskrøniken måtte som for så mange andre klostres vedkommende, slutte med følgende ord: »Ved brevet fra kongen blev alle brødre i nærværelse af pater minister jaget ud og berøvet alle deres almisser.«² Dette skete 16. august 1532. Rasmus Klausen Ulf måtte nøjes med at indlemme fundationsbrevet fra Næstved klosteret i sin samling, og lektor Rasmus blev medarbejder på Uddrivelseskrøniken.

IV

Gennem det foranstående har vi fået et klart billede af broder Jakob Johansens virksomhed som socius i årene 1531–34. Han var hovedmanden ved affattelsen af uddrivelseskrøniken og bidrog aktivt til, at man i ordenens retslige forsvarskamp søgte at finde nye veje. Han har været en dygtighed udover det

¹ Fr. Is da. Reg., s. 332.

² Ordet »almisser« anvendes om alt, hvad franciskanerne havde dispositionsret over; som observanter havde de nemlig end ikke ret til fælleseje.

almindelige, ellers havde Rasmus Ulf vel heller ikke valgt netop ham til sin personlige hjælper i denne vanskelige og krævende tid. Uddrivelseskroniken giver imidlertid selv oplysninger om hans fortid, således at også vi kan bedømme de forudsætninger, der var basis for pater ministers tillid til ham.

Af de afsnit af Uddrivelseskroniken, som broder Jakob er forfatter til, er, som det ovenfor blev bemærket, Malmø-kapitlet langt det betydeligste. Det omfatter en trediedel af hele krønikens omfang (oven i købet er en hel side gået tabt) og udmærker sig ved et indgående kendskab både til protestantismens historie i Malmø og til klosterets forsvarskamp. Hovedpersonen i begivenhederne er ikke klosterets guardian, pater Gabriel, der senere blev lutheraner og sad som hospitalsforstander i Malmø indtil 1550, men viceguardianen, broder Jakob. Den enkleste forklaring på dette forhold er, at viceguardianen simpelthen er identisk med forfatteren, den senere socius. At det virkelig forholder sig således, er der også mange andre grunde, der taler for:

Vi ved, som ovenfor påvist, at Jakob Johansen har skrevet dette afsnit. Hvis han ikke er identisk med viceguardianen Jakob, må han have fået sine oplysninger om ham fra en tredje person. Kan vi nu afgøre, hvilket af disse to muligheder, der er den rette? Giver Malmø-kapitlet selv klare grunde til at foretrække een af dem?

1. I de to andre større afsnit, der skyldes hans pen, giver Jakob Johansen udtrykkeligt oplysninger om sine *kilder*, i Flensborg-kapitlet lægbroderen Johannes, i Viborg-kapitlet guardianen Niels Thybo. Noget tilsvarende findes ikke i det store Malmø-kapitel, hvad der er naturligt nok, hvis han selv både er øjenvidne og kilde. At han konsekvent omtaler sig selv i tredje person, er der intet usædvanligt i, i betragtning af krønikens juridiske formål er det endog det mest naturlige.

2. Mere afgørende er Malmø-kapitlets almindelige *synspunkt*, der så påfaldende falder sammen med viceguardianen Jakobs. Det er *hans* sammenstød med de lutherske prædikanter, der berettes, *hans* kritiske opfattelse af guardianens holdning til den religiøse debat og klosterets praktiske politik, der fremhæves

og mellem linjerne forsvares. Hvis ikke han selv er forfatteren dertil, må Jakob Johansen i hvert fald have været hans meget gode ven, for således hele tiden at fremhæve *hans* tanker og gerninger fremfor klosterets forstander.

3. Helt klart, at der ingen anden rimelig forklaring findes end identitetshypotesen, bliver det, når vi i detaljer betragter nogle af viceguardianens oplevelser. Vi hører først om, at lutheraneren Klaus Mortensen Tøndebinder efter en begravelsesprædiken, broder Jakob havde holdt, fulgte efter denne for at få en diskussion igang.¹ I begyndelsen reagerede viceguardianen imidlertid kun med »at lukke munden til, fordi han ikke mente, at det var værd at svare en sådan ordgyder, eftersom han vidste, at hvad han end svarede, ville denne vende det om til spot«. Herefter følger en nøje beskrivelse af den samtale, der alligevel kom igang med ordret gengivelse af dens krast populære pointe, der viser, at Jakobs motiv til alligevel at indlade sig på diskussionen, var at undgå, at de omkringstående skulle få indtryk af, at han ikke *kunne* give noget svar. Vi får en levende beskrivelse af Klaus Mortensens forbløffelse over Jakobs bidske svar: »Der stod han nu, rød i hovedet, uden at vide med hvilket kneb han skulle redde sig ud af den diskussion, han selv havde indledt. Imidlertid havde guardianen broder Gabriel, stået indenfor porten og hørt det hele. Han gik nu ud og spurgte, hvorfor broder Jakob indlod sig på en sådan diskussion med en gal og vanvittig kætter.« Denne detaljerede skildring er det umuligt at tilskrive nogen anden end viceguardianen selv: hans person er midtpunktet, hans refleksioner over, hvad han bør gøre, er i enkeltheder gengivet, hans følelser overfor Klaus Mortensen medopleves af læseren, og han er den, der selv står udenfor klosterporten, mens guardianens lytten foregår indenfor denne, etc.

Det er let at give flere tilsvarende eksempler på, at broder Jakobs oplevelser i uddrivelseskroniken skildres med selvoplevelsens varme og øjenvidnets rigdom på detaljer. Jeg vil kun kortelig nævne de vigtigste:

Da han ved en anden lejlighed stod fast overfor kætternes

¹ Gertz s. 343, 2.

angreb, bekender han, at han altid »ved Guds nades bistand bekendte sandheden åbent.«¹

Sammenstødet med en anden Malmö-reformator, Hans Spandemager² begyndte med, at Jakob havde holdt en prædiken i Sct. Jorgens Kirke, hvorefter han blev fulgt på sin vej tilbage »gennem Søndergade« af Hans Spandemager og en flok lutheranere. Atter søgte Jakob at undgå unyttig diskussion, selvom lutheranerne æggede ham til det. Han erklærede, at trosstridigheder ville han kun diskutere foran den ærkebiskoppelige domstol i Lund. Men tilsidst »sagtnede han dog sine skridt, da de trængte stærkere på, for at høre, hvilket spørgsmål, kætteren ville rejse.« Atter følger en nøje gengivelse af ordskiftets hovedpunkt, det drejede sig om, hvad en god gerning er, og om hvorvidt faste er hjemlet i biblen.

Sammenstødet med Frans Vormodsen har også været skildret udførligt,³ men denne side af manuskriptet er revet ud, hvilket er et stort tab, da den synes at have rummet en længere teologisk redegørelse fra Jakobs side for det katolske trosprincip.

Da den lutherske »belejring« af klostret i vinteren 1529-30 strammedes, og franciskanerne led alle slags forulempelser, er det tydeligt, at broder Jakob var den samlende personlighed, mens guardianen bliver mere og mere svag og vaklende. Den spænding, dette medførte, kommer klart frem ved skildringen af borgmester Jørgen Kocks og Frans Vormordsens forsøg på at fange munkene i falsk lære om ægteskabet.⁴ De påstod, at munkene lærte, at ægteskabet var en »uren stand«. Guardianen Gabriel benægtede dette, men åbenbart uden at være i stand til at gøre rigtigt rede for sig, for viceguardianen Jakob blandede sig i samtalen med følgende blanding af et svar til lutheranerne og irettesættelse til guardianen: »Pater gardian! Hvis du har kaldt deres ægteskaber (nemlig de tidligere katolske præsters og munkes) for urent levned, så har du talt sandhed,

¹ Gertz s. 343, 27.

² Ibid. s. 343, 28 ff.

³ Ibid. s. 324, 24; 345, 22.

⁴ Ibid. 348, 3 ff.

nægt det ikke! den sag, kan vi let bevise.« Herefter følger en nøje skildring af Frans Vormordsens raserianfald:¹ »Over disse ord blev den frafaldne Frans så voldsomt vred, at han hverken kunne holde sine læber eller sit ansigt fra at skælve.«

Endelig i april 1530 stillede Jørgen Kock franciskanerne overfor det sidste ultimatum:² de skulle enten blive lutheranere eller forsvinde fra byen. Da guardianen ville sammenkalde munkene for at tage stilling hertil, ville han først slet ikke have viceguardianen med, men munkene erklærede nu åbenlyst, »hvis han ikke må gå med os, vil vi slet ikke gå med.« Tydeligere end noget andet viser dette den voksende afstand mellem forstanderen og hans næstkommanderende, og at kroniken så udførligt beretter derom, er fuldt forståeligt som broder Jakobs selvforvar. Guardianen blev jo senere lutheraner, og det er derfor ret indlysende, at der bag hans mislykkede forsøg på at holde viceguardianen udenfor det endelige opgør, allerede lå ønsket om at finde et kompromis, hvis umulighed netop Jakob så allerklarest. Hans undskyldning for den formelle ulydighed mod sin foresatte som fandt sted mod hans lydighedsløfte ligger følgelig ikke blot i de andre munkes stillingtagen, men også i den dybere grundforskel i holdningen til den nye lære; ordenslydigheden måtte til syvende og sidst vige for lydigheden mod selve den katolske tro.

De kirkejuridisk trænede læsere, for hvem uddrivelseskroniken er skrevet, har let kunnet se alt dette i de kortfattede beskrivelser og referater af ordskifter, som vi med møjle må analysere for at få fuld forståelse af sammenhængen.

Men for at vende tilbage til hovedemnet, mener jeg at have vist tydeligt nok, at den eneste mulige forklaring på den rolle, broder Jakob spiller i Malmø-kapitlet, er, at han er identisk med dets forfatter, Rasmus Ulf's socius, Jakob Johansen. Vi kan nu bedre forstå ministerens valg: en mere velegnet socius end den tapre viceguardian, der året for var blevet fordrevet fra Malmø, efter at have gjort alt, hvad der var menneskeligt muligt for

¹ Han udgav året efter en bog til forsvar for præsteægteskabet og giftede sig; selv var han tidligere karmelitermunk.

² Gertz s. 348, 20 ff.

at forsvare katolicismen og klosteret mod den voksende overmagt, kunne næppe findes. Som socius fortsatte Jakob simpelthen det værk, han allerede havde påbegyndt i Malmø, men på et højere plan. Først og fremmest skrev han den udførlige beretning om troskampen i Malmø, der er en hovedkilde til vor viden herom i det hele taget.¹

V

En hovedårsag til, at den hittidige forskning om Uddrivelseskrøniken ikke er nået til at erkende identiteten mellem viceguardianen og socius Jakob, er uden tvivl traditionen om viceguardianens overgang til lutherdommen med påfølgende ægteskab. Denne tradition findes i de fleste nyere værker om reformationen, der er detaljerede nok. Den lyder f. ex. hos Fabricius sådan:² »Den drabelige viceguardian Jakob, som var Klaus Mortensens bitre modstander, blev lutheraner, bosatte sig som borger i byen – og giftede sig.« Også hos Lindbæk træffes denne tradition.³ Han henviser til den malmøske historiker A. U. Isberg som sin hjemmelsmand. Denne skriver i sit værk: »Bidrag til Malmø Stads Historia« I, 1895 s. 34:« Jakob »guardian« blev derimod borger i Malmø og giftede sig med enken efter een ved navn Swann. Han boede i årene 1532–40 i en gård nord for kirken i det kvarter, som nu kaldes St. Petri. Hvornår han døde er ikke kendt.« At det er Isberg, der er traditionens ophavsmand ses indirekte deraf, at det ældre udførlige arbejde »Om Reformatorerne i Malmø« af Sonnenstein-Wendt fra 1860–62⁴ ikke kender den trods udførlig omtale af guardianen Gabriels skæbne. »Han levede siden mange år i Malmø som en af forstanderne for hospitalet. De fleste af gråbrødrene begav sig til Lund, men flere fulgte Gabriel Poulsens eksempel, antog lutheranernes tro og blev i byen.« Det vides ikke, hvad der nærmere mentes med denne sætning, og hvad der kunne anføres som støtte for den, men Jakob nævnes i hvert fald ikke.

¹ G. Johannesson: Den skånske Kyrka och Reformationen s. 159.

² Danmarks Kirkehistorie II, 1 s. 127.

³ Lindbæk: De danske franciskanerklostre, s. 215.

⁴ Kirkh. Saml. II r. 2. s. 128–235.

For at få klarhed i sagen besøgte jeg Malmø Stadsarkiv, hvor jeg takket være stor imødekommenhed fra stadsarkivarens side kunne undersøge Isbergs papirer og kildemateriale. Det viste sig da, at Isberg i sin notatsamling: »Quarterer og Bygninger« s. 1056 havde optegnet følgende under »Quarteret A. 45 III (gl. n. 220)«: »Ein gardt ther vesten mot Jonn Christiern kremere nu haffuer . . . 10 mk.« (næste linje:) »1532–39. Morten Pedersen af den gård, Jakob Guardian ibor . . . 10 mk.« Isbergs kilde til denne optegnelse er »Sct. Peders Kirkes Regenskaber 1532–39«, der findes i original i stadsarkivet. Det er en samling kvitteringer for betalt landgilde af de ejendomme i Malmø, Sct. Petri Kirke (hvor Klaus Mortensen var sognepræst) ejede. Husene er opført i en bestemt orden, der går igen for hver enkelt år, således at man let kan følge gennem årene, hvem der har betalt landgilde af en bestemt ejendom. For året 1532 angives ingen Jakob Guardian, men for den ejendom, hvor han senere boede, angives (s. 2 b): »Item 10 mk. Morten Pedersen af den gord, han udi bor.« For de følgende år, mangler oplysninger, sikkert på grund af krigsforholdene, og først 1536 er der påny opkrævning af landgilde. Ved samme ejendom nævnes stadig kun samme indehaver (s. 32 b): »Item Morten Pedersen af den gård, han iboer . . . 10 mk.« Men for året 1537 står der følgende (s. 65 b): »Item Morten Pedersen af den gård, Jacob Gardian iboer . . . 10 mk.« For 1538 (s. 107 b): »Item en gård, Jacob Gardian iboer og haver ejerbrev på og giver i jordskyld . . . 10 mk.« Endelig 1539 (s. 226 a): »En gård Jacob Gardian udiboer og haver ejerbrev på og giver deraf . . . 10 mk.« Men 1542 (efter en ny lakune) i 2. bind af »Sct. Peders Kirkes Regenskaber« s. 4 nævnes atter en ny ejer af samme ejendom.

Men endnu for året 1540 har vi en kilde om »Jakob Gardian« i Malmø. Det er i »Malmø Stadsbog«, en art retsprotokol, hvor vi s. 332 øverst finder følgende: »Anno 1540, Sancti Urbani dag (25. maj) her på rådhuset for borgmester og råd og kongens foged forvissede Jakob Gardian, borger, sin stiftatter Johanne, Albert Swanns datter, 12 daler af hendes fædrene arv. Og dem skal han lade hende få, når hun er blevet myndig og bliver viet

til en dannemand, uhindret i alle måder. Derfor lovede Willem Skrædder og Albert Branthum, borgere her sammesteds, sammen med hans eget løfte.»

Dette er hele Isbergs kildemateriale. Det første, vi konstaterer, er, at han, formodentlig ved en forveksling mellem den årrække, første bind af regnskabsbogen omfattede, nemlig 1532-39, og de derfra tagne oplysninger om Jakob Guardian, allerede i sin egen kladde er kommet til at skrive, at dennes tid i Malmø også strakte sig fra 1532-40 (idet han også har taget hensyn til noteringen fra 1540 i Stadsbogen). Men i realiteten er Jakob Guardian kun kendt fra årene 1537-40. Hertil kommer, at der simpelthen *intet* bevis foreligger for identificeringen af ham med viceguardianen fra klosteret. Hvordan Isberg så let har kunnet opstille en forbindelse mellem de to personer, uden så meget som at undersøge sagen nærmere, må være en kritisk historieskriver en gåde. Han er vel blevet narret af sin egen fejlskrivning og dernæst måske af en vis protestantisk ønsketænkning, som dog ikke engang er vel gennemtænkt. Hvis endelig viceguardianen Jakob var blevet lutheraner, er det i hvert fald en psykologisk umulighed, at det var gået så stille af.

Men faktum er, at Isbergs letsindige påstand har standset al senere forskning om uddrivelseskrønikens ophav. Man har jo på hans autoritet fuldt og fast troet, at viceguardianen Jakob i 1532, to år efter fordrivelsen fra klosteret slog sig ned som borger i Malmø med Albert Swanns enke som lejer hos sin gamle fjende Klaus Mortensen i Sct. Petri. I så fald var der selvfølgelig ingen mulighed for at se identiteten mellem ham og Rasmus Ulfs socius.

Da nu denne fejltagelse er opklaret, står der heller ikke mere noget i vejen for de resultater, vor analyse af Uddrivelseskrønikens tekst bragte. Broder Jakob Johansen, der før 1530 var viceguardian i Malmø, blev derefter socius hos provincialministeren, og forfattede i denne stilling de første to trediedele af Uddrivelseskrøniken. Først og fremmest skrev han en indgående skildring af, hvad han havde oplevet i Malmø, men desuden beretninger om begivenhederne i Viborg, Tønder og Flensborg

m. fl. der grundedes på mundtlig fortælling af øjenvidner som guardianen Niels Tybo og lægbroderen Johannes fra Flensborg. Der er meget, der tyder på, at også indledningen er hans værk.

Da således Jakob Johansen har skrevet først og mest, må han anses for Uddrivelseskronikens hovedforfatter og grundlægger. Det må dog bemærkes, at initiativet til overhovedet at affatte en beretning om klosterødelæggelserne næppe er hans eget, men må føres tilbage til ordensledelsen, beslutningen herom kan være fattet på et kapitemøde eller af provincialministeren personlig.

Af ukendte grunde har broder Jakob dog ikke fuldendt arbejdet. Da Worm-skriveren gav det sin nuværende form, kunne han ganske vist som grundstamme benytte dennes værk, men hertil føjede han afskrifter af en række andre bidrag, hvoraf egentlig kun Rasmus Olufsens forfatterskab til Ystad-kapitlet kan fastslås med sikkerhed. Om Worm-skriveren har været identisk med Rasmus Olufsen eller en anden navngiven franciskaner, kan vi desværre intet sige om. Håndskriftets udseende, hvad angår den ydre ramme, indholdsfortegnelsen og kapitelinddelingen samt visse af de »redaktionelle formler« skyldes sikkert hans planlægning. Men det er betænkeligt, som Johansson gjorde, at ville bygge vidtgående slutninger om forfatterskabet på sådanne formler, der nu engang har tilbøjelighed til at ligne hinanden.

Vi har i stedet søgt at bygge vor teori op på den foreliggende tekst i sin helhed og på den sikre historiske sammenhæng, i hvilken den er blevet til.

Det kunne være fristende til slut at spørge: hvad blev der senere af disse franciskanere og især af hovedforfatteren Jakob Johansen? Herom er det muligt at fremsætte en begrundet hypotese, der går ud på, at han er den samme som provinsen Dacias sidste minister *Jacobus Gottorpius* i Mecklenburg i 1539 og med den mærkelige missionær, der levede i Mexico mellem 1542 og 1567 under navnet *Jacobus Dacianus*. Nærmere at gøre rede herfor må dog udsættes til en anden lejlighed.

Zusammenfassung

Die sogenannte »Vertreibungschronik der Franziskaner« ist eine der Hauptquellen für die Geschichte der Reformation in Dänemark. Trotzdem ist die Frage nach ihrem Verfasser noch nicht gelöst. Zwei Franziskaner, fr. Jacobus Joannis und fr. Erasmus Olavi melden sich als Verfasser von je einem Kapitel. Gertz und Johannesson haben fr. Erasmus als »Hauptredaktör« beansprucht, ohne jedoch überzeugende Beweise anführen zu können.

Der Text selbst gibt aber den Ansatzpunkt für eine mehr befriedigende Lösung der Frage: Zwei Kapitel sind so zu sagen unterschrieben. Es wird deshalb versucht, den Stilcharakter dieser beiden Kapitel zu beschreiben, um danach zu sehen, ob vielleicht andere Kapitel in diese Rahmen hineinpassen. Es zeigt sich, dass fr. Jacobus einen markanten Stil hat: sehr charakteristisch ist seine »gesprengte« Kompositionsform: Der Bericht ist nicht chronologisch, sondern es kommen an mehreren Orten einige etwas ungeschickt eingeschobenen Passagen vor, mit »ante vero« oder ähnlichem eingeleitet. Der Verfasser versucht immer den ganzen theologischen und geschichtlichen Hintergrund mitzubekommen. Solche Einschübsel finden wir z. B. S. 337, 14; 338, 9 (ed. Gertz). Im übrigen ist die Syntax wesentlich hypotaktisch gebaut, wobei fr. Jacobus den Pr. Part. Nomin. besonders gern benutzt. Sein Wortschatz ist durch die »interpretatio romana« der Institutionen charakterisiert; und er hat eine Vorliebe für bestimmte Partikel, besonders »porro« mit der Bedeutung »dann«. In allen diesen Beziehungen ist ihm Erasmus entgegengesetzt. Sein Stil ist besonders durch die juristische Sicht und die Häufung von Doppelausdrücke charakterisiert. Die für Jacobus charakteristische Stilzüge finden sich nun in den Berichten aus Flensburg, Tønder und Malmö in reichem Masse. Das Malmöer Kapitel ist sehr ausführlich (etwa 1/3 der ganzen Schrift); deshalb wird es auch hier besonders eingehend erörtert. Es hat dieselben Einschübsel (z. B. S. 340, 22; 342, 13; 345, 5; 346, 10) und zeigt im Aufbau und bis in die Sprache die grössten Übereinstimmungen mit dem sicher bezeugten Viborger Kapitel. Man kann also konkludieren, dass jedenfalls die erste Hälfte der Schrift (S. 332–50) aus fr. Jacobus' Hand ist.

Die »Chronik« entstammt den Jahren 1532–37. Damals haben der Provinzialminister der Franziskaner, Rasmus Klausen Ulf, und sein socius Jacobus Joannis, den wir als Verfasser der »Chronik« kennengelernt haben, gegen die Konfiskation ihrer Klöster energisch gekämpft. Dieser Kampf folgt einer festen Konzeption:

1° wurde Einsammlung der klösterlichen Fundationsbriefe veranstaltet. 2° wurden Auskünfte über die persönlichen Verhältnisse der Mönche und Verzeichnisse über Klosterinventar, das von Freunden der Mönche aufbewahrt wurde, gesammelt. 3° fing die Arbeit mit der »Chronik« an, die wie Johannesson gezeigt hat, eine juristische Sicht hat: sie ist als Grundlage für einen Prozess gegen die Klosterräuber gedacht. (Die Form der Handschrift, wo noch Platz für neues Material aufgespart ist, zeigt dass die Niederschrift in den 30er Jahren zu setzen ist, wo man noch auf eine Restitution hoffen durfte.)

Wer war aber dieser fr. Jacobus, der einer grosse Rolle im Kampf spielte (Man vergleiche das Næstved-Kapitel!)? Eine mehr detaillierte Analyse des Malmöer Kapitels wird zeigen, dass er mit dem dort genannten Vizeguardian Jacobus identisch ist. Der ganze Bericht ist ganz aus der Sicht des Vizeguardians geschrieben, mit so vielen konkreten Einzelheiten und Schilderungen seiner persönlichen Überlegungen, dass nur er der Verfasser des Berichtes sein kann. Man kann den ganzen Bericht als seine Apologie lesen: Er entschuldigt sein formelles Ungehorsam gegenüber dem kompromissbereiten Guardian.

Warum ist dieser evidente Zusammenhang bisher nicht beachtet worden? Vor allem wegen der Tradition, dass der Vizeguardian als Bürger in Malmö 1532–40 gewohnt hat. Diese Tradition stammt vom Malmöer Stadthistoriker, A. U. Isberg. Wenn man seine Quellen untersucht, zeigt es sich, dass ein »Jacob Gardian« als Malmöer Bürger in den Jahren 1537–40 bezeugt ist. Es besteht aber keinen Grund, diesen mit dem Vizeguardian des Klosters zu identifizieren.

Fr. Jacobus, der ehemalige Vizeguardian von Malmö, wurde also nach seiner Vertreibung zum Socius des Provinzialministers ernannt. Als solcher wurde er Hauptverfasser der »Vertreibungschronik«, die der Restitution der Klöster dienen sollte. Sein späteres Leben wird hier nicht verfolgt. Es lässt sich aber mit grösster Wahrscheinlichkeit annehmen, dass er mit dem letzten Minister der Provinz Dacia (1537–39), Jacobus Gottorpius, identisch ist, der später als Missionar in Mexico (1542–67) bekannt wurde.